

Názory a pohledy na spisovnou češtinu

JANA SVOBODOVÁ

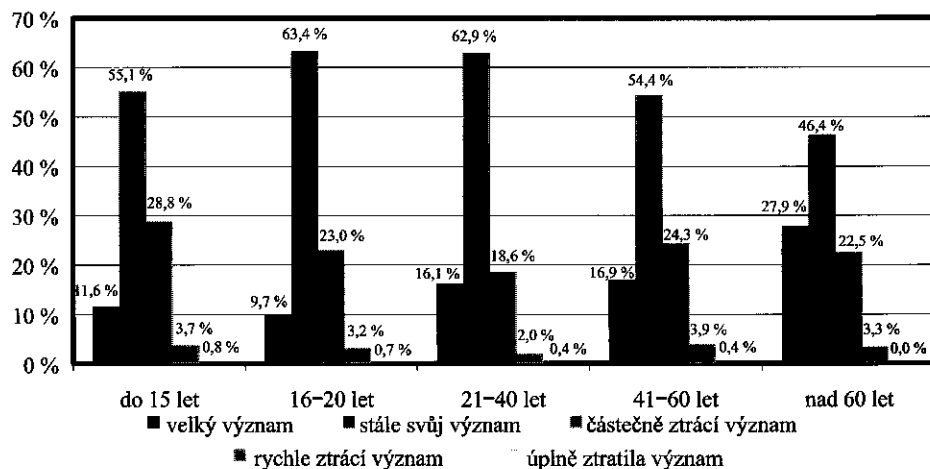
Aktuální teoretické spory mezi bohemisty o potřebnosti/nepotřebnosti spisovné češtiny a vhodnosti/nevhodnosti jazykové intervence typu kodifikačních zásahů dosud probíhaly v situaci jen malé nebo žádné informovanosti o tom, jak vnímá fenomén spisovnosti široká veřejnost v České republice. Tuto mezeru jsme se jako tým z Ostravské univerzity v Ostravě pokusili zacelit a máme nyní k dispozici údaje z rozsáhlého reprezentativního sociolingvistického šetření, které pokrylo celé území státu. Směrodatné jsou zejména výsledky dotazníkového výzkumu u dospělých (1 511 respondentů), jako zajímavý i užitečný zdroj pro srovnání poslouží další údaje z kontrolních sond mezi mládeží od 12 do 18 let a mezi odborníky-češtináři coby normotvornými autoritami.¹ Ukázalo se, že spisovnou češtinu nadále vnímá česká veřejnost jako prestižní varietu, která nemá za všech okolností běžně uspokojovat veškeré vyjadřovací potřeby jazykového společenství, ale slouží tomuto společenství v situacích, které souvisejí s oficiální komunikací (a to nejen psanou); v těch situacích je spisovnost také očekávána a vyžadována většinou respondentů. Projevilo se to například v odpovědích na dvě vstupní otázky naší celoplošné dotazníkové sondy, z nichž vyplynulo velmi přesvědčivě, že naprostá většina respondentů – bez ohledu na věk, pohlaví, vzdělání či bydliště – spatřuje ve spisovné češtině právě zmíněnou prestižní varietu. Konkrétně u druhé otázky, která se tázala na význam spisovné češtiny, byla nejčastější označená odpověď b): *Spisovná čeština má stále svůj význam. Potřebujeme ji, proto by ji každý měl znát. Nejlépe by ji měli ovládat ti, kdo vystupují veřejně. Vedle toho je třeba odlišit takové situace, ve kterých postačí nespisovné vyjadřování, a to hlavně mluvené.* Graf 1 ukazuje, jak byly odstupňované odpovědi rozloženy; vybrali jsme pro ilustraci pohled generační (otázku včetně údaje o věku v dotaznících zodpovědělo 2 888 respondentů).²

K současné jazykové situaci v ČR lze předeslat, že hranice spisovné češtiny jsou prostupné a rozvolněné, to znamená, že mezi prostředky chápanými a vnímanými jako spisovné a pro-

¹ Celkem jsme získali vyplněné dotazníky od 3 269 respondentů.

² Odpověď a) zněla: *Spisovná čeština má velký význam. Je živá a naprosto vhodná v psané i mluvené podobě. Spojuje všechny občany České republiky, starší i mladší. Měla by se využívat co nejvíc.* Odpověď c) zněla: *Spisovná čeština už částečně ztrácí význam. Je poněkud zastaralá, působí nepřirozeně. Hodí se pro písemné dokumenty a oficiální projevy, ale mluvit spisovně se běžně nedá. I přes tyto připomínky bychom si jí měli vážít a podle potřeby ji používat.* Odpověď d) zněla: *Spisovná čeština rychle ztrácí význam. Patří už jen do učebnic, slovníků, mluvic a pravidel pravopisu. Je to teorie a s tím, jak se běžně píše a mluví, má málo společného. Přesto se může občas hodit, a to při psaní.* Odpověď e) zněla: *Spisovná čeština úplně ztratila význam. Jazyková pravidla nejsou důležitá, je zbytečné je od lidí vyžadovat. Ať každý mluví i píše, jak chce.*

středky pokládány za nespisovné je široké přechodné pásmo jevů dosud ne zcela vyhraněných, které víc a víc inklinují ke spisovnosti, ale doposud kodifikovány nebyly.

Graf 1

Možná je to způsobeno tím, že kodifikační aktivita byla u nás poněkud zbrzděna právě probíhajícími spory v bohemistické obci. Nadto se rozlišení prostředků spisovných kodifikovaných, nekodifikovaných a expresivních v řadě případů může jevit jako obtížně rozhodnutelné. Rýsuje se jasně, jak silně narůstá význam noremnosti – tedy chápání a vnímání rozšířených jazykových prostředků jako náležitých, vhodných, prestižních, respektovaných. Takovéto noremní (prestižní) prostředky se velmi rychle dostávají do nejširšího povědomí a jsou přijímány uživateli jazyka jako správné/spisovné, a to bez ohledu na to, zda skutečně už byly kodifikovány v příslušných příručkách. V dnešním světě volnějším norem se může jevit i kodifikace spisovného jazyka jako přežitek a zbytečnost, protože právě tradiční kodifikace obvykle znamená zejména zpřísnění, cílené a přesně vymezené usměrnění norem. Svým způsobem pak totiž nutí uživatele, jemuž je z každodenní praxe komunikačně bližší jiný způsob výběru a použití jazykových prostředků, aby začal vyhodnocovat a třdit to, co je v souladu s kodifikací, a odlišoval to od prostředků ostatních. Začíná převládat benevolence, možnost přirozeného výběru mezi variantami, provázená však nejistotou některých uživatelů jazyka, jak se k této postupující jazykové volnosti stavět. Domníváme se, že nepřetržitý proces demokratizace jazyka a integrování prvků z jiných variet jazyka, případně pak z dalších jazyků lze dnes už pokládat za přirozenou součástí používání variety spisovné. Jestliže jsou nyní projevy aktualizace ve spisovné češtině tak rychlé, že někdy jednotlivé jazykové inovace (např. anglicismy) bleskově prostoupí z úzu téměř okamžitě do normy, je na zvážení, zda neurychlit také jejich kodifikaci (jako dalších variant), aby se propast mezi území a platnou kodifikací neúměrně nerozevírala. Takovéto uvážení zohlednění turbulencí v normě neznámá nevhodnou intervencí do jazyka, ale potvrzení probíhající aktualizací procesů. Rozhodně je však třeba myslet na to, aby přijímané inovace skutečně odrážely obecné jazykové povědomí v celém státě, nejen ve vybraném regionu, byť by takovým regionem bylo i nepopíratelné kulturní centrum země.

Přidáme-li k naznačenému rozvolněnému chápání spisovnosti aspekt národně reprezentativní, jaký spisovnému (kodifikovanému) jazyku právem náleží, dostaneme se do situace,

kdy příslušníci národního jazykového společenství ochotně přitakávají nutnosti respektovat a ctít spisovnou mateřštinu, o níž mají svou představu jako o jisté kulturní hodnotě, jako svébytnou veličinu navzdory tomu, že ve vlastní běžné komunikační praxi (tedy většinou mimo sféru komunikátů veřejných, oficiálních) se k ní neuchylují tak často, případně se jí vyhýbají. Zdánlivý paradox, že v českém prostředí stále oceňujeme a chráníme něco, co pokládáme sice za prestižní, ale sami využíváme jen někdy nebo málokdy, se potvrdil také v našich sociolingvistických šetřeních z roku 2010. Tabulka 1 ukazuje, jak respondenti naší dotazníkové sondy odpovídali v roce 2010 na otázku, jak často se dostávají sami do situací, kdy potřebují mluvit spisovně.

Tab. 1

	velmi často	často	někdy	málokdy	nikdy	celkem
dospělí	200 / 13,4 %	366 / 24,5 %	530 / 35,6 %	340 / 22,8 %	54 / 3,6 %	1490
odborníci	157 / 47,9 %	116 / 35,4 %	45 / 13,7 %	9 / 2,7 %	1 / 0,3 %	328
mládež	95 / 6,7 %	318 / 22,5 %	606 / 42,9 %	365 / 25,7 %	28 / 2 %	1412
celkem	452 / 14 %	800 / 24,8 %	1181 / 36,6 %	714 / 22,1 %	83 / 2,7 %	3230

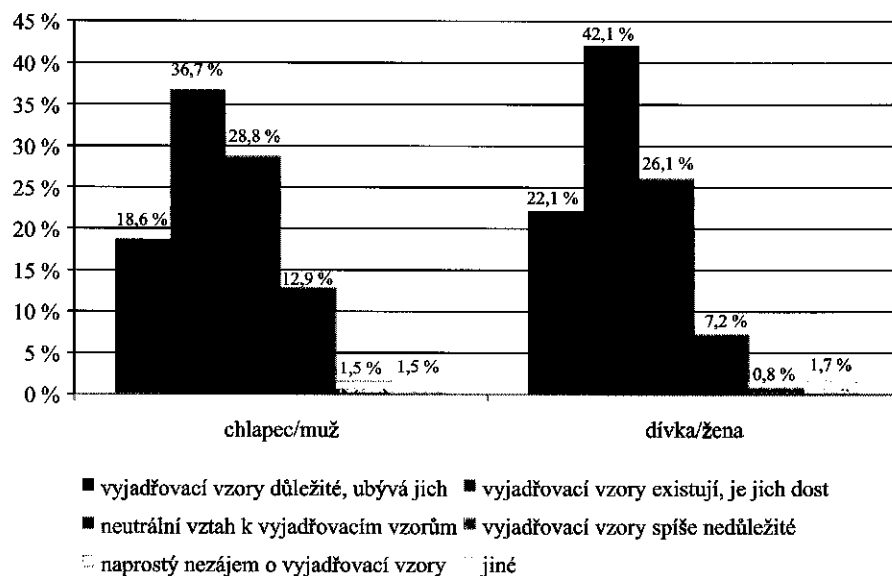
S ohledem na blízkost češtiny a slovenštiny není od věci připomenout stěžejní principy, které formuloval Juraj Dolník v knize *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu* (2010b) a které shrnul i v publikaci *Jazyk – človek – kultúra* (2010a). Je třeba podtrhnout zejména tezi, že teorie kultury spisovného jazyka se má rozvíjet směrem k bezpříznakovosti a asimilační normálnosti, tedy přijetí a zohlednění aktuálního stavu jazyka i jeho permanentně probíhající proměn, které ani nemusí mít charakter typických vývojových tendencí. Dolník doslova uvádí (2010a, s. 196): „Úlohou teórie je opísať tento stav vrátane okolností, ktoré naň vplyvajú, zdôvodniť ho a na základe jeho opisu poskytnúť oporu pre pochopenie jeho vývinu. Teoretická reflexia má pomôcť aj pri uchopení reálneho uvedomeného zmyslu kultivovania spisovného jazyka v súčasnej sociolingvistickej situácii.“

Dolník se zabývá rovněž koncepcí jazykového poradenství, to znamená problematikou, která by měla mít totožné zdroje a východiska jako školní výuka mateřštiny. Pro slovenštinu uvádí jako první a základní tezi, že aktuálně je spisovná slovenština „přirozený jazyk vyššího vývojového stupně“. Co se týká sociální báze uživatelů, předpokládá, že ho aktivně ovládá většina národa. S tím, že jde o jazyk přirozený, je spojeno tvrzení, že jako takovému jsou mu vlastní spontánní změny a inovace různého druhu (i takové, které by deskriptivní lingvista mohl hodnotit jako nefunkční, nenáležitě, tj. nesystémové).³ Další Dolníková subteze ukazuje, že aktuální posuny ve spisovném jazyce nastávají nikoli jen v souladu se systémostí, ale i nahodile, protože se uchytily a rozšířily v komunikaci díky tomu, že uživatelé jazyka je pokládají za normální a neshledávají na nich nic neobvyklého.⁴ A konečně je třeba vřele souhlasit i s další Dolníkovou subtezí, a to s tím, že „systému súčasnej spisovnej slovenčiny ako prirodzeného jazyka je

³ Dolníkův příklad na rozšíření nevlastní předložky *vdaka* má paralelu s českým expandujícím *díky*: obě předložky se s ohledem na gramatikalizaci oprostí od lexikálního významu obsahujícího „kladný“ komponent děkování a vděčnosti, aniž je tento jev možno nyní podrobovat jazykové kritice jako nenáležitý.

⁴ Pro dnešní (spisovnou/standardní/noremní) češtinu je možno jako takový nesystémový masivní jazykový jev uvést příklad přání *mějte pěkný den* – zřetelného anglického syntaktického kalku, který je na postupu a který byl i našimi respondenty hodnocen velmi pozitivně.

vlastná istá miera neurčitosti“ (op. cit., s. 200). Ta se projevuje ve variantnosti, kolísání, jímž bývají někdy uživatelé jazyka natolik znervóznení, že se domáhají jednoznačného stanovení té „lepší“ a „správnější“ varianty. Na tezi o přirozenosti spisovného jazyka navazuje Dolník tezí o optimální rozvinutosti současné spisovné slovenštiny (tedy – terminologií PLK – o její optimální pružné stabilitě): uživatelé mají na výběr širokou škálu prostředků a volí si z nich podle aktuálních komunikačních podmínek a potřeb (viz ve slovenštině, ale i v češtině návrat „nesklonných“ názvů typu *Vítajte v IKEA/Vítejte v IKEA* s ohledem na snahu fixovat firemní označení v původní podobě). Znamená to, že současné spisovné slovenštině je podle Dolníka vlastní „normálne akomodačne-asimilačné správanie vo vzťahu ku kontaktným jazykom“ (op. cit., s. 202), což nepochybně platí i pro češtinu. Předchozí teoretické úvahy lze uzavřít konkrétními doklady z našich zjištění. Neproказuje se totiž v žádné věkové kategorii, že by veřejnost u nás pokládala spisovnou češtinu za něco ustrnulého, neživého a nedotknutelného. Naopak ji vnímá jako užitečný, potřebný jazykový kód, který má i své vzorové nositele a také své vnímatele – těch prvních je podle všeobecného mínění stále poměrně dost, těch druhých ovšem mnohem víc. Výsledky lze porovnat z dalšího grafu, který odráží rozložení odpovědí na závěrečnou otázku našeho dotazníku. Zařazený Graf 2 ukazuje výsledky v relaci s pohlavím respondentů.⁵

Graf 2

⁵ Poslední otázka měla tuto podobu: *Která z odpovědí nejlépe vystihuje váš postoj? Nabízené varianty: a) Velmi ocením, když se někdo umí vyjadřovat krásnou spisovnou češtinou, upoutá mě v psaném textu i v mluvené řeči. Vychutnávám si takové projevy, které působí jako vzor. Mrzí mě, že těchto vyjadřovacích vzorů dnes ubývá. b) Líbí se mi, když veřejní představitelé a různé osobnosti mají co sdělit a umějí to také vyjádřit kultivovaně a spisovně. Myslím si, že takových příkladů se u nás dá najít ještě dost. c) Občas ocením kvalitní psané spisovné texty, například knihy. V mluvené řeči se u veřejných představitelů tolik nesoustředím na spisovnou podobu projevu, ale spíše na jeho obsah. K vyjadřovacím vzorům mám neutrální vztah. d) Není pro mě důležité, zda je nějaké sdělení spisovné, moc si toho nevšímám. Myslím si, že bez vyjadřovacích vzorů se v životě obejdeme. e) Spisovné texty a mluvené projevy jiných lidí mě po jazykové stránce nezajímají vůbec. Myslím si, že je úplně zbytečné starat se o nějaké vyjadřovací vzory. Vlastní odpověď f) mohli respondenti dopsat.*

Ostravský řešitelský tým nechce svá zjištění týkající se výzkumu fenoménu spisovnosti v současné české jazykové situaci nijak zveličovat, nicméně je přesvědčen, že ze shromážděných výsledků, které budou publikovány knižně, se může stát užitečný korektiv pro lingvisty-odborníky a opora pro další teoretické diskuse.

Literatura

- DOLNÍK, J. (2010a): *Jazyk – člověk – kultura*. Bratislava: Kalligram.
 DOLNÍK, J. (2010b): *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.
 SVOBODOVÁ, J. (2010): Rozostřené hranice spisovné češtiny jako realita dneška. In: R. Novák – P. Kuldanová (eds.), *Překračování hranic obvyklosti*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 7–19.

Opinions and views on Standard Czech

The contribution deals with the actual state of Standard Czech and its perception in the Czech Republic. The author claims that the theoretical disputes of the specialists in Czech Studies disproportionately increase the distance between codification and usage, and points to the importance of observing and evaluating the real shifts in the standard norm. She supports the opinion that it is necessary to look for some optimal proportion between interventionist and non-interventionist approaches. She illustrates the contemporary situation using some results of sociological research on the phenomenon of literacy realized within the Czech Republic.

Příspěvek vznikl jako součást řešení projektu GA ČR 405/09/0113 *Fenomén spisovnosti v současné české jazykové situaci: recepcce, realita, perspektiva a vize*.

*Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě
 janavo@klikni.cz*